

Ольга Маруховська-Картунова

ПОТРЕБИ І ВИМОГИ СУЧАСНИХ ПОЛІТИЗОВАНИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП

Впродовж 80 – 90-х років ХХ ст. світ став свідком загострення безлічі старих та вибуху нових етнополітичних конфліктів. Значна їх частина вже розв’язана, але деякі продовжуються й досі. Західні,¹ російські² та вітчизняні³ фахівці доклали чимало зусиль для з’ясування причин ескалації етнополітичних конфліктів у зазначений період та їх сучасні рецидиви.

І все ж деякі питання, пов’язані з цими конфліктами, все ще залишаються поза увагою науковців, або досліджені недостатньо

грунтовно. Серед них сутність і характер колективних скарг, потреб і вимог сучасних етнічних груп, ігнорування чи навіть недостатнє врахування яких з боку домінуючої етнонації є однією з головних причин існування постійного незадоволення серед них та посилення процесу їх політизації.

Завдання даної статті полягає у тому, щоб, спираючись на деякі відповідні міжнародно-правові документи та роботи зарубіжних і вітчизняних авторів спробувати:

- виявити деякі особливості колективних скарг, потреб і вимог політизованих етнічних груп;
- з'ясувати джерела цих скарг, потреб і вимог;
- визначити їх сутність і характер.

Актуальність, науково-теоретичне і певною мірою **практичне значення** дослідження цих питань є достатньо очевидними, оскільки може сприяти кращому розумінню їх життєвої важливості для субординованих політизованих етнічних спільнот та доцільності, а часто і необхідності задоволення багатьох їх скарг, потреб і вимог з метою, по-перше, встановлення елементарної справедливості, а, по-друге, запобігання ескалації етнополітичних конфліктів.

Як відомо, політизовані етнічні групи є постійними і невідмінними суб'єктами етнополітичних конфліктів. Поняття “політизовані етнічні групи” у широкий науковий обіг ввів ще наприкінці 80-х – початку 90-х років відомий американський дослідник, один з “батьків-засновників” західної етнополітичної конфліктології Тед Роберт Гурр (T.R. Gurr). При цьому він запропонував два досить чітких і коректних критерії для їх визначення. Зокрема, він пропонує вважати політизованими етнічними групами ті групи, які відповідають хоча б одному з наступних критеріїв:

- 1) якщо етнічні групи (меншини) зазнавали чи зазнають економічної або політичної дискримінації з боку інших груп або держави;
- 2) якщо етнічні групи (меншини) вдавалися чи вдаються до політичних акцій на підтримку своїх колективних інтересів⁴.

За деякими даними у світі нараховується від трьох до п'яти тисяч етнічних груп, які визначаються як спільноти, що мають спільну ідентичність, базовану на спільних рисах: походженні, інститутах, вірі, мові, культурі, традиціях та території. І тут виникає запитання:

скільки з них і які саме є політизованими етнічними групами? Дати точну відповідь на ці запитання практично неможливо. По-перше, чимало з тих трьох – п'яти тисяч етнічних груп є не більш ніж лінгвістично різними селами або групами мисливців-збирачів у ізольованих місцевостях тобто етнографічними групами, проблемами яких має займатися переважно етнографія. По-друге, при всій своїй коректності, запропоновані Т. Гурром критерії є надто вже широкими. Адже сьогодні важко знайти якусь етнічну групу (меншину), яка б впродовж свого існування не зазнавала дискримінації чи не дискримінувала інших. Тому практично майже кожну етнічну спільноту можна вважати “політизованою етнічною групою (меншиною)”⁵.

Сьогодні вже мало хто ставить під сумнів існування не лише індивідуальних, а й колективних потреб та інтересів етнічних спільнот, особливо політизованих етнічних груп. Однак, деякі з них роблять при цьому, на наш погляд, досить коректні застереження.

По-перше, відзначається, що “колективні інтереси не є унітарними”, оскільки в середині кожної етнічної групи, навіть політизованої, існують різні індивідуальні та сегментальні інтереси. Окремі члени чи сегменти (клани, трайби) групи можуть бути задоволені своїм статусом і займати нейтральну позицію чи навіть демонструвати лояльність до домінуючої етнонації та держави свого проживання. Це стосується переважно тих, хто вже асимілювався або займає престижні посади і має певні привілеї.

По-друге, суттєву роль у формуванні та оприлюдненні колективних інтересів етнічної групи відіграють політичні організації та їх лідери, які можуть це робити не завжди адекватно і коректно.

По-третє, деякі політичні формулювання колективних інтересів можуть бути більш адекватними і автентичними ніж інші. Дійсно рання та середня стадії етнічної мобілізації нагадують “політичний базар” (political bazaar), на якому продавці торгують конкуруючими інтерпретаціями групових інтересів і альтернативними тактиками та стратегіями їх запровадження”. Суперниками тут виступають традиційні керівні органи, лідери створених політичних рухів, урядові маріонетки, войовничі визволителі, прихильники фундаменталізму та багато інших. Змагання та конкурентна боротьба серед них інколи продовжується впродовж всього етнополітичного конфлікту і пе-

решкоджає зусиллям, спрямованим на узгодження позицій. У принципі, найбільш автентичними є ті рухи, які найкраще представляють спільні групові інтереси. Адже те, що найбільше і найкраще відповідає їх інтересам члени групи вирішують шляхом надання своєї підтримки або відмови в ній певним політичним лідерам і організаціям. Для стороннього спостерігача єдиним справжнім критерієм визначення найбільш автентичних організацій, тобто тих, чий вимоги мають найбільшу обґрунтованість і законність – це ті з них, які є найчисельнішими та найдовше існуючими.

По-четверте, групові інтереси і цілі можуть змінюватися впродовж розвитку етнополітичного конфлікту. Існує тенденція, згідно з якою в умовах “відкритого конфлікту” зростає можливість досягнення консенсусу щодо спільних інтересів, що відповідає добре відомому соціологічному принципу: конфлікт із зовнішнім ворогом підсилює солідарність у середині групи. Тут, щоправда, не існує помітної тенденції, яка б свідчила про те, що етнічні рухи стають більш радикальними або більш поміркованими під час конфлікту. Історія знає чимало прикладів обох зазначених змін. Проте, добре відомо, що зміни в політиці етнічних рухів та урядів примушують окремих членів і деякі сегменти групи переглядати свої інтереси та стратегії. Поступки з боку уряду мають тенденцію послаблювати найбільш войовничі рухи, оскільки деякі члени групи вважають, що краще забезпечити “дещо знижені вимоги”, ніж продовжувати боротьбу. З іншого боку, репресії з боку уряду мають тенденцію дискредитувати помірковані етнічні рухи тому, що активісти вирішують, що вони перебувають у конфлікті типу “все або нічого”, тобто дають йому таку оцінку, яка посилює підтримку для організацій, готових використовувати більш войовничі засоби для забезпечення більш радикальних цілей ⁶.

Наведені вище застереження і тенденції, зроблені і виявлені американськими та деякими іншими західними дослідниками, на нашу думку, становлять не аби який науково-теоретичний та практичний інтерес для науковців та політиків будь-якої поліетнічної держави.

Загально визнано, що скарги, потреби і вимоги сучасних політизованих етнічних груп мають як загальний, тобто універсальний, так і специфічний характер. Щодо універсальних потреб і вимог, то

їх значна частина вже визнана у вигляді прав національних меншин і зафіксована у багатьох міжнародно-правових документах, прийнятих ООН, МОП, ОБСЄ тощо. Зокрема це права:

- вільно користуватися своєю рідною мовою;
- створювати і утримувати свої власні освітні, культурні та релігійні установи і організації;
- сповідувати свою релігію;
- встановлювати і підтримувати безперешкодні контакти між собою у межах своєї країни, а також зі своїми одноплемінниками в інших країнах;
- поширювати, мати доступ та обмінюватися інформацією своєю рідною мовою;
- створювати і підтримувати організації й асоціації у своїй власній країні та брати участь у міжнародних недержавних організаціях тощо ⁷.

Слід відверто визнати, що і у “твердому” і у “м’якому” міжнародному праві визнано далеко не всі життєво важливі потреби і вимоги політизованих етнічних груп. До того ж, в цих документах не згадується ціла низка “скарг”, які мають субординовані політизовані етнічні групи і щодо домінуючих етнонацій, і щодо держави свого проживання. Аналізуючи ці скарги, потреби і вимоги, Т. Гурр та очолювана ним група західних науковців, яка здійснювала проект “Меншини в небезпеці” / (Project. Minorities at Risk) / поділили їх на чотири групи:

1. Політична автономія:

- загальна турбота (конкретні цілі не чіткі);
- зв’язки зі спорідненими групами у всьому світі;
- незалежність;
- більш широка регіональна автономія.

2. Інші, ніж автономія політичні права:

- різноманітні політичні скарги (конкретні цілі не чіткі);
- більш широкі політичні права у власній спільноті та у регіоні;
- більш широка участь у політиці та прийнятті політичних рішень на рівні державного центру;
- рівні громадянські права та статус;
- зміна непопулярних місцевих чиновників або політики;
- інші скарги щодо політичних прав.

3. Економічні права:

- різноманітні економічні скарги (конкретні цілі не чіткі);
- більш сприятливий розподіл державних фондів та послуг;
- більше економічних можливостей (краща освіта, доступ до посад вищого статусу та ресурсів);
- поліпшені умови праці, краща зарплата;
- захист землі, роботи та ресурсів від відчуження на користь інших;
- інші економічні скарги.

4. Соціальні та культурні права:

- свобода релігійних вірувань;
- визнання або поважання власної мови і культури;
- захист від загроз і атак з боку інших етнічних груп;
- інші соціальні та культурні скарги.

Таким, на слухну думку західних фахівців, є “чесний сумарний перелік культурних і політичних аспірацій більшості етнічних меншин у всьому світі”.⁸

До цього, звичайно, можна додати ще два додаткових виміри: 1) ці меншини також шукають більшої рівності у розподілі економічних ресурсів та 2) контролю над регіональним або національним урядами для того, щоб захищати і забезпечувати свої колективні інтереси.

Грунтовний аналіз, проведений дослідницькою групою Т. Гурра дозволив виявити низку закономірностей і тенденцій. Виявляється, що більше половини досліджуваних етнічних груп (120 з 233) впродовж 80-х років домагалися більшої автономії для себе. Це в першу чергу стосувалося т.з.в. “народів-етнонаціоналістів”, деяких корінних народів та войовничих сект. Найбільш активно автономії домагалися етнонаціоналісти, оскільки для них вона є “однією з визначальних властивостей”.

Автономія є важливою проблемою також для корінних народів всього світу, але не тому, що більшість з них шукає незалежної державності, а скоріше тому, що бажає бути захищеною “від ерозії своєї культури, від економічної експлуатації та політичного домінування”. Автономістські сентименти є досить сильними і серед войовничих сект головним чином тому, що значну їх частину

становлять мусульмани, які живуть у периферійних районах не-мусульманського світу.

Спільним знаменником майже всіх автономних домагань є той історичний факт або віра у те, що колись етнічна група була автономною і сама вирішувала всі свої справи. Про це переконливо свідчить таблиця № 1, складена за даними на кінець 80-х років:

Таблиця № 1

Історичний фон сучасних вимог групової автономії⁹

Групи, що вимагають автономію	Втрачені тривалі автономії ^a		Втрачені тимчасові автономії ^b		Трансфертні автономії ^c	
	кількість	роки	кількість	роки	кількість	роки
Західні демократії та Японія (15)	8	середина 18 ст. – середина 19 ст.	2	1769, 1939	5	1919
Східна Європа та СРСР (16)	6	1918, 1940	6	1921, 1945	3	1944
Азія (33)	19	середина 19 ст. – початок 1950	3	1949	10	1947
Середня Азія та Близький Схід (16)	8	початок 1930	2	1946	5	1920
Африка південніше Сахари (31)	14	біля 1900	5	1961	10	1957
Латинська Америка та Кариби (9)	8	середина 19 ст.	1	1979	0	
Всього (120)	63		19		33	

Примітки:

а) Етнічні групи, які були незалежними державами (зокрема ханствами, султанатами, королівствами, республіками), автономними регіонами (у складі імперій) або племенами до включення у сучасну державну систему.

в) Етнічні групи, які мали незалежні королівства, республіки або автономні регіональні уряди впродовж кількох років до того, як були інкорпоровані або реінкорпоровані у сучасну державну систему.

с) Етнічні групи, які були передані з під юрисдикції однієї держави чи колоніальні території до іншої держави без суттєвих змін в автономії.

Отже, шістдесят три сучасних політизованих групи виправдовують свої домагання походженням від нащадків, чия “тривала автономія” закінчилася тоді, коли вони були загарбані сучасними державами.

Така доля спіткала, зокрема Сардинію і Каталонію, ханства Центральної Азії, гірські племена Південної і Північно-Східної Азії, клани і королівства доколониальної Африки та корінні народи Північної і Південної Америки.

У Західній Європі процес абсорбції автономних етнічних груп в основному завершився у XIX ст., у той час як у Східній Європі це відбулося після завершення Першої та Другої світових війн. Республіки, які вийшли зі складу СРСР на початку 90-х років, були інкорпоровані в Російську імперію у продовж тривалого історичного процесу: східну Україну було абсорбовано у 1650-х роках, загарбання мусульманської Центральної Азії продовжувалося до 1880-х років. Майже всі корінні народи Латинської Америки були загарбані у XIX ст., у той час як в Африці останні повстання проти колоніальних загарбників були придушені у 1930-х роках.

Багато народів-етнонаціоналістів Південної та Південно-Східної Азії мали де-факто автономії під британським та французьким колоніальним правлінням і втратили їх, коли були абсорбовані у нові постколоніальні держави.

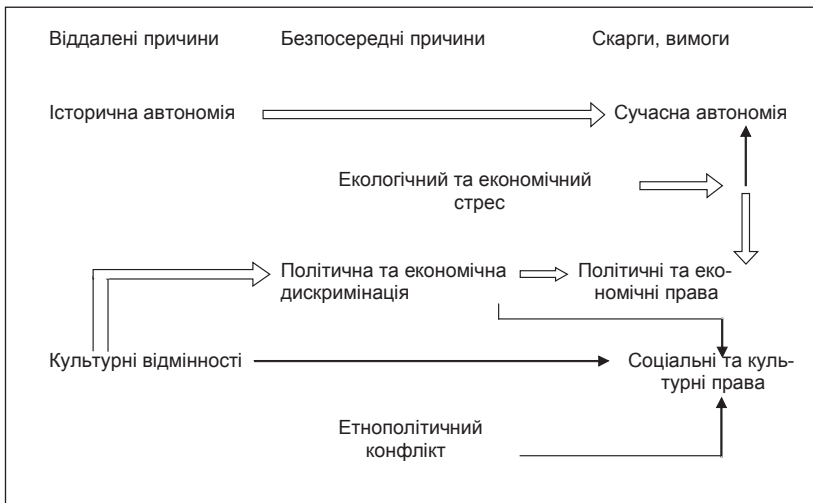
Дев'ятнадцять сучасним народам-етнонаціоналістам на нетривалий час вдавалося отримувати незалежність, що мало місце в роки двох світових війн, але пізніше втрачати її. Так сталося у часи Першої світової війни з українцями, грузинами, вірменами та ін. У роки Другої світової війни подібне трапилося зі Словачією (1939 – 1945), Курдською Магабадською Республікою (1945 – 1946) та китайськими уйгурами Східно-Туркестанської Республіки (1945 – 1946). Тридцять три сучасні етнічні групи було передано з однієї країни або колоніального управління до іншої, що мало місце після розвалу Австро-Угорської та Оттоманської імперій та в роки деколонізації Африки і Азії¹⁰.

Виходячи з наведеного, можна зробити висновок, що головним спонукальним чинником домагань колективної автономії з боку субординованих етнічних груп були і залишаються історичні факти

їх колишньої незалежності чи автономного статусу. Серед сучасних чинників, які інтенсифікують боротьбу етнічних груп за колективну автономію, можна вважати екологічний і демографічний стреси, культурні відмінності та різного роду обмеження і дискримінацію. Водночас ці чинники є підставою і для посилення інших політичних вимог окрім автономії, зокрема розширення економічних, соціальних та культурних прав. Це добре видно з наведеної нижче таблиці № 2.

Таблиця № 2

Джерела скарг і вимог етнічних груп ¹¹

Примітки: Сильний ефект Поміркований ефект

Таким чином, існує два типи динамічних чинників, які породжують скарги і вимоги сучасних етнічних меншин. Перший чинник – політичні та економічні несприятливі умови провокують етнічні групи вимагати більш широкого доступу до політичної системи та більших економічних можливостей, в той час як історія політичної автономії веде групи до спроб сецесії. Екологічний та демографічний стрес впливають головним чином на вимоги відшкодування скарг у середині системи. Виняток тут становлять лише корінні народи Близького Сходу та Латинської Америки, які посилюють ви-

моги політичної автономії. Культурні відмінності є передумовами, які суттєво впливають на соціальні й культурні вимоги, але вони не вважаються сильними чинниками, що породжують політичні та економічні скарги.

Варто враховувати і висновок Т. Гурра та його дослідницької групи про те, що етнічні групи, які в історичному минулому були незалежними або мали свою автономію та групи, які їх не мали, а просто перебували і перебувають у несприятливих умовах, можуть обирати різні стратегії своєї поведінки. Зокрема, за слушним твердженням Альберта Хіршмана, вони можуть обрати три стратегії: “вихід”, “голос” та “лояльність”. Під “виходом” мається на увазі вихід політизованої етнічної групи зі складу певної держави, але для багатьох з них “функціональним еквівалентом” цього виступають вимоги більшої автономії. “Голос” – це протест у надії поліпшити свій колективний статус у рамках держави свого проживання. “Лояльність” – це готовність сприйняти і змиритися зі своїм становищем, “як із даністю” і використовувати будь-які можливості, що можуть відкритися для них в існуючій системі. Звичайно є випадки, коли різні прошарки однієї і тієї ж політизованої етнічної групи можуть обирати різні стратегії поведінки. Так, наприклад, міські курди Іраку віддають перевагу лояльності до існуючого в країні політичного режиму, оскільки вони значною мірою асимілювалися і адаптувалися у домінуюче суспільство як бюрократи, торговці, військові офіцери тощо. Натомість гірські курди приховано або відкрито підтримують повстанців, які намагаються втілити у життя історичну народну мрію: вийти зі складу Іраку і створити незалежний Курдистан¹². Ще одним, на нашу думку, майже ідентичним прикладом тут можуть бути чеченці Російської Федерації.

Отже, скарги, потреби і вимоги політизованих етнічних груп, при всій їх специфічності мають і чимало спільних рис. Це скарги на несправедливість, нерівноправність та дискримінацію, а звідси вимоги або незалежності, або колективної автономії, або розширення політичних, економічних, соціальних і культурних прав. Джерелами цих скарг, потреб і вимог виступають не етнічні (мовні, культурні, релігійні) відмінності, а історична пам’ять про свою колишню незалежність або автономний статус, екологічний та демографічний

стреси, а також політична та економічна дискримінація. Зазначені висновки, на наш погляд, вартують уваги науковців, законодавців та політиків, тобто всіх, хто має безпосереднє або опосередковане відношення до формування етнонаціональної політики та зацікавлений у запобіганні ескалації етнополітичних конфліктів.

¹ Див.: Enloe C. *Ethnic Conflict and Political Development*. – Boston, 1973; Horowitz D. *Ethnic Groups in Conflict*. – Berkeley, 1985; De Silva K.M., et al. (eds.). *Ethnic Conflict in Buddhist Societies: Sri Lanka, Thailand and Burma*. – London, 1988; Poulton H. *The Balkans: Minorities and States in Conflict*. – Minority Rights Publications, 1991; *Conflict in Kosovo: Failure of Prevention*. – S.T., 1998.

² Див.: Здравомыслов А. *Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве*. – М., 1996; *Этнические и региональные конфликты в Евразии*. В 3-х кн. – М., 1997; Гуськова Е. *Вооруженные конфликты на территории бывшей Югославии. (Хроника событий)*. – М., 1999; *Межэтнические отношения и конфликты в постсоветских государствах. Ежегодный доклад, 1998*. – М., 1999; Ландабасо А., Коновалов А. *Терроризм и этнополитические конфликты*. В 2-х кн. – М., 2004.

³ Див.: Костенко Н. *Кримськотатарський конфлікт: ціннісний вимір*. – К., 1995; *Етнополітичні конфлікти у пострадянському просторі / За ред. Ю. Римаренка*. – К., 1999; Перепелица Г. *Конфликт в Приднестровье (причины, прогноз развития и проблемы урегулирования)*. – К., 2001; Перепелица Г. *Конфлікты в посткомуністичній Європі: Монографія*. – К., 2003; Котигоренко В. *Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт*. – К., 2004.

⁴ Gurr T. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. – W., 1993. – P. 4-5.

⁵ Докладно див.: Tilly Ch. *From Mobilization to Revolution*. – Reading, 1978. – Chaps. 3 and 4; Gurr T. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. – W., 1993. – P. 68-70.

⁶ Див.: *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. – W., 1990. – P. 16-17.

⁷ Див.: *Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension of the CSCE*. – W., 1990. – P. 16-17.

⁸ Див.: Gurr T. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. – W., 1993. – P. 70-72.

⁹ Див.: Gurr T. *Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts*. – W., 1993. – P. 77.

- ¹⁰ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – W., 1993. - P. 76-78.
- ¹¹ Див.: Gurr T. Minorities at Risk: A Global View of Ethnopolitical Conflicts. – W., 1993. - P. 87.
- ¹² Докладно див.: Andrews P. (ed.) Ethnic Groups in the Republic of Turkey. – Wiesbaden, 1989.